

13. ΕΡΕΥΝΑ ΔΥΟ ΓΟΡΤΥΝΙΑΚΩΝ ΙΕΡΩΝ

(Πίν. 98 - 99)

Α. Ἐγγὺς τῆς εἰς τὸν τέως Λῆμον τῆς Ἑλευσίνος τῆς Γορτυνίας μονῆς τῆς Κλειβωκᾶς (ἡ ὁποία κεῖται ὑπερθεῖν τῆς ξηρᾶς πλέον κοίτης τοῦ ποταμοῦ Λάδωνος, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς, σχεδὸν κατακορύφου, πλευρᾶς ὑψώματος) παρετηρήθησαν λείψανα ἀρχαίου ἱεροῦ. Τὰ λείψανα ταῦτα κεῖνται συγκεκριμένως: ἄνω καὶ δυτικῶς τῆς μονῆς, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματός της, ἦτοι πρὸς τὸ χωρίον Βούτσι, εἰς θέσιν δὲ σήμερον καλουμένην Ἁγιοι Θεόδωροι ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς¹ (πίν. 98α).

Τὰ λείψανα ταῦτα ὁρίζουν τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ πλατώματος, τὸ ὁποῖον κατελαμβάνετο, ὥς φαίνεται, ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου τούτου ἱεροῦ, σύγκεινται δὲ ἐκ τοίχου δύο ἐπαλλήλων σειρῶν πλίνθων ἐκ τοπικοῦ τιτανολίθου. Καὶ ἡ μὲν κατωτέρα σειρὰ τοῦ τοίχου τούτου, ὁ ὁποῖος σχηματίζει γωνίαν, ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν πλίνθων μὲ πρόσοψιν πρὸς Νότον, ἡ δυτικωτέρα καὶ μεγίστη τῶν ὁποίων ἔχει πρόσοψιν καὶ πρὸς Δυσμὰς καὶ εἶναι γωνιαία συνεπῶς· ἡ ἀνωτέρα σειρὰ δ' ἐξ ἄλλου ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων πλίνθων, ἦτοι ἐκ τριῶν μὲ πρόσοψιν πρὸς Νότον, ἡ δυτικωτέρα τῶν ὁποίων ἔχει πρόσοψιν καὶ πρὸς Δυσμὰς καὶ εἶναι ἐπίσης γωνιαία συνεπῶς (καὶ μήκους ἀντιστοίχου τοῦ συνολικοῦ μήκους τῶν κάτωθεν αὐτῆς δύο πλίνθων τῆς κατωτέρας σειρᾶς), ὥς καὶ ἐκ τετάρτης πλίνθου ἐν συνεχείᾳ, μὲ πρόσοψιν πρὸς Δυσμὰς, εἰσέτι δὲ καὶ ἐκ τινος μικρᾶς ἐμβολίμου, τρόπον τινά, πλίνθου, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πληρώσεως δημιουργουμένου κenoῦ παρὰ τὸν ἄνω ἄρμον τῆς ἀνατολικωτέρας πλίνθου τῆς κατωτέρας σειρᾶς τῆς νοτίας πλευρᾶς.

Ἐκ τῶν δύο οὕτω δημιουργουμένων πλευρῶν τοῦ τοίχου τούτου, τῆς μὲν νοτίας πλευρᾶς τὸ συνολικὸν σφζόμενον μῆκος εἶναι 2.80 μ., τῆς δυτικῆς 1.10 μ., τὸ μέγιστον δ' ἐξ ἄλλου συνολικὸν ἦχος τῶν δύο γωνιαίων πλίνθων εἶναι 0.85 μ.

Δυστυχῶς ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ τούτου δὲν κατέστη δυνατὴ λόγῳ ἀπροσδοκῆτων κωλυμάτων ὀφειλομένων εἰς κακοκαιρίαν, σχεδὸν συνεχῆ,

¹ Τὸ Ἔργον 1966, 102 κέ.

ἐξ αἰτίας τῶν προΐμων φθινοπωρινῶν βροχῶν. Ἐλπίζεται ὅμως εἰς πρώτην δοθησομένην εὐκαιρίαν νὰ πραγματοποιηθῇ.

Ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὀλίγων στοιχείων ἐξάγεται πάντως ὅτι :

α) Τὸ ἱερὸν κατελάμβανε τὸ ὅλον πλάτωμα καὶ ἦτο σχετικῶς σεβαστῶν διαστάσεων.

β) Ἐντὸς τῆς παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου ἐπιχώσεως ὑπάρχει πληθὺς πηλίνων κεράμων καὶ τέφρας, ὥς καὶ τινων ἀπηνθρακωμένων τεμαχίων ξύλων, ὑποδηλοῦν τὴν πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην, λόγῳ πυρκαϊᾶς, πτώσιν στέγης. Οὐδὲν ὅμως ἴχνος κεράμου ἢ πυρᾶς εὐρίσκεται κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τοίχου, ἔνθα δὲν ὑπάρχει ἄλλωστε καὶ ἐπίχωση. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἡ στέγη ἐξετείνετο κατὰ τὴν μακρὰν μόνον, τὴν δυτικὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, πλευρὰν.

γ) Ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ τούτου προέρχεται κατὰ μίαν τοπικὴν παράδοσιν τὸ πρὸ 75ετίας περίπου εὑρεθὲν ἄγαλμα ἐκ τοπικοῦ τιτανολίθου, τὸ ὁποῖον ἀπόκειται σήμερον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς, εἰς τὴν γειτονικὴν κωμόπολιν Κοντοβάζαιναν, οἰκίας τοῦ ἱατροῦ Σεραφεῖμ. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο προέρχεται ἐξ ἐναετίου συνθέσεως ἢ ἐξ ἀκρωτηρίου καὶ εἰκονίζει Νιοβίδα θνήσκουσαν πιθανῶς ¹.

δ) Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ νέου τούτου ἀρκαδικοῦ ἱεροῦ φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκ Β. πρὸς Ν., ὅμοιος δηλαδὴ πρὸς τὸν προσανατολισμὸν ἄλλων ἀρκαδικῶν ναῶν : τῆς Ἀλιφείρας (εὑρεθέντος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ), τῆς Βάχλιας (εὑρεθέντος ὑπὸ τοῦ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ) ², τοῦ Ἀφροδισίου (εὑρεθέντος ὑπ' ἐμοῦ, βλ. κατωτέρω), τοῦ παρὰ τὴν Ἀσέαν, εὑρεθέντος ὑπὸ τοῦ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ (ΑΕ 1957, 114 κ. ἐ.), τοῦ Κωτύλου, εὑρεθέντος ὑπὸ τοῦ Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΟΥ (ΑΕ 1903, 179 κ. ἐ.) καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος τῆς Φιγαλείας.

Β. Λόγῳ τῆς κακοκαιρίας ἐξ ἄλλου κατέστη ἀδύνατος καὶ ἡ ἐξερεύνησις τῶν λειψάνων τοῦ ἑτέρου ἀρκαδικοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον εἶχον ἐπισημάνει πρὸ τριετίας ἐπὶ ὑψώματος τοῦ ἐγγὺς καὶ τοῦ πρώτου Ἀφροδισίου δρυμοῦ. Τὰ λείψανα ταῦτα (πίν. 98β) εἶχον θεωρηθῇ ὑπὸ μὲν τοῦ CURTIUS ³ ὥς ἀποτελοῦντα μέρος κιονοστοιχίας, ὑπ' ἐμοῦ ⁴ δὲ ὥς ἀποτελοῦντα μέρος οἰκοσκήμου ἱεροῦ, τύπου ὁμοίου πρὸς τὸν τύπον τῶν πρὸς 75ετίας περίπου ὑπὸ τοῦ

¹ ΑΕ 1965, Χρονικά, 9 - 10, εἰκ. 5.

² Αὐτόθι.

³ Peloponnesos I, 1857, 372. Πρὸβλ. Ε. ΜΕΥΕΡ, Peloponnesische Wanderungen, 1939, 78, σημ. 2 καὶ Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, Πανσάνια Ἀρκαδικά, 1967, 285, σημ. 2.

⁴ ΑΕ ἔ. ἀ. 6 κ. ἐ.

ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ ἀνασκαφέντων ἀρχαδικῶν ιερῶν, ἐκ τῶν ὁποίων, ὥς φαίνεται, οὐδὲν σφύζεται σήμερον δυστυχῶς. Ἐνδειξιν πρὸς τοῦτο παρέχουν τεμάχια κεράμων τῆς στέγης. Κατὰ τῆς γνώμης ἐξ ἄλλου τοῦ CURTIUS (ὅτι τὰ λείψανα ταῦτα ἀπετέλουν κιονοστοιχίαν) εἶναι ἡ παντελὴς ἀπουσία καὶ ἐνὸς ἔστω τεμαχίου κίονος μεταξὺ τῶν ἑρειπίων αὐτῶν.

Σχετικῶς πρὸς τὸ δεύτερον τοῦτο ἀρχαδικὸν ἱερὸν δέον νὰ σημειωθῇ συμπληρωματικῶς ὅτι ἐπὶ τοῦ πρανοῦς σφύζεται μέγα μέρος τῆς θεμελιώσεώς του, κυρίως τῆς πρὸς Ν. στενῆς καὶ τῆς πρὸς Α. παρακειμένης μακρᾶς πλευρᾶς, ἵχνη δὲ τῶν ἄλλων πλευρῶν θὰ πρέπη νὰ ἀναζητηθοῦν ἐπὶ τοῦ βράχου. Σφύζεται ἐπίσης καὶ μέγας ἀριθμὸς πλίνθων τῆς ἀνωδομίας του, κατεσπαρμένων κυρίως κατὰ τὴν νοτίαν καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ἱεροῦ, ἐντὸς χώρου ὁ ὁποῖος ἀπετέλει ἴσως ὑπαίθριον αὐλήν, σφύζεται ἐξ ἄλλου τὸ κατώτερον μέρος λιθίνης στήλης (πίν. 99α) εἰσχωρούσης ἐντὸς τοῦ βράχου καὶ ὥς δένδρον φυομένης ἐξ αὐτοῦ, ἀποτελούσης τὸ κύριον, ὥς φαίνεται, χαρακτηριστικὸν τοῦ ὅλου ἱεροῦ. Ἡ στήλη αὕτη — φωτογραφηθεῖσα κατὰ τὴν παλαιότεραν ἐπίσκεψιν τοῦ ἱεροῦ δηλαδή, πρὸ τῆς παραχωρήσεως ἀδείας πρὸς ἀνασκαφήν, καὶ μὴ καθαρισθεῖσα εἰσέτι —, λόγῳ τοῦ σχετικοῦ πλάτους καὶ μήκους, ὥς καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐντὸς τοῦ βράχου γομφώσεώς της, φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο χαμηλὴ καὶ ὅτι ἀπετέλει ἀφίδρυμα πιθανῶς, ἀντίστοιχον καὶ ἴσως παλαιότεραν μορφὴν τοῦ ξοάνου (κατὰ τὸν Ἑλλάνικον)², ἥτοι ἀνεικονικὸν ἔδος, προερχόμενον ἐκ τῆς παραδόσεως τοῦ ἀνεικονικοῦ σταδίου τῆς λατρείας πιθανῶς. Τὸ ἀφίδρυμα τοῦτο ἀποτελεῖ ἐν εἰσέτι δείγμα τῆς ὑπὸ τοῦ Πανσανίου ἀναφερομένης συνεχιζομένης καὶ ἐπ' αὐτοῦ προτιμήσεως τῶν Ἀρχάδων πρὸς τὴν ἀνεικονικὴν παράστασιν τοῦ θεοῦ (*περισσῶς γὰρ δὴ τι τῷ σχήματι τούτῳ, φαίνονται μοι χαίρειν οἱ Ἀρχάδες*, λέγει οὗτος³ ὁμιλῶν περὶ στήλης ἀφιερωμένης εἰς τὸν Δία ἐντὸς τῆς Τεγεατικῆς Ἀγορᾶς), ὅμοια δὲ δείγματα, ὥς γνωστὸν, ἀπόκεινται σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Τεγέας, εὐρεθέντα ἀπὸ μακροῦ καὶ εἰς ἄλλα ἀρχαδικὰ ἱερά.

Ὑπὸ μορφὴν ἐλευθέρου κίονος ἢ στύλου ἢ πυραμίδος ἔδῃ θεοτήτων ὑπῆρχον εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς πόλεις, τὸ παράδειγμα δὲ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀφροδισίου δρυμοῦ θὰ πρέπη νὰ ἀναπαρασταθῇ κατ' ἀντιστοιχίαν τῶν ἄλλων ἀρχαδικῶν στηλῶν τοῦ Μουσείου τῆς Τεγέας, ἡ ἀρχαιότερα τῶν ὁποίων εἶναι, ὥς φαίνεται, τοῦ ἀστραπαίου Διὸς (ΔΙΟΣ ΣΤΟΡΠΑΟ)⁴, χρονολογουμένη, κατὰ

¹ ΑΕ ἔ. ἀ.

² ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ σχολιάζων τὸν ΕΛΛΑΝΙΚΟΝ ἐν Στρωμ. Ι 15. 164.

³ VIII 48. 6.

⁴ ΡΩΜΑΙΟΣ, Ἀρχαδικοὶ ἑρμαῖ ἐν ΑΕ 1911, 150, εἰκ. 1.

τάς ἐνδείξεις τῆς ἐπιγραφῆς, εἰς τὸν 5ον αἰῶνα π. Χ. (πίν. 99β). Ἡ στήλη αὕτη τοῦ Διὸς ἀποτελουμένη ἐκ δύο μερῶν, ἐνὸς κατωτέρου τετραπλεύρου καὶ ἐνὸς ἀνωτέρου πυραμιδοειδοῦς, ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν τῶν ἐλευθέρων στύλων τῶν ὑπαιθρίων κρητομυκηναϊκῶν ἱερῶν, οἱ ὅποιοι, ὡς φαίνεται, ἀπετελοῦντο ὁμοίως ἐκ δύο κυρίως μερῶν (καὶ ἐνὸς τρίτου, δίκην ἐπιθήματος τοῦ πρώτου), ἥτοι ἐξ ἐνὸς κατωτέρου, τετραπλεύρου πιθανῶς, καὶ ἐνὸς ἀνωτέρου πυραμιδοειδοῦς ἢ κωνικοῦ, λήγοντος εἰς ὄξύ, ὅπως περίπου καὶ οἱ μεταγενέστεροι Ἀγυεῖς¹.

Τὸ νέον ἀφίδρυμα, τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀφροδισίου δρυμοῦ δηλαδή, δὲν παρέχει δυστυχῶς σαφεῇ ἐνδειξιν περὶ τῆς θεότητος, τῆς λατρευομένης ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ. Αὕτη πιθανὸν νὰ ᾔτο ἡ Ἀφροδίτη Ἑρυνίκη², ἡ ὁποία ἀπετέλει τὴν κυρίαν θεότητα τῆς ἐγγυὲς Ψωφίδος καὶ τοῦ Ἀφροδισίου δρυμοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑψοῦτο τὸ ἐν λόγῳ ἱερόν. Οὐδὲν ὅμως ἀποκλείει καὶ τὴν λατρείαν ἄλλης θεότητος, τὸ πρόβλημα τοῦτο δὲ ἐλπίζεται νὰ διαφωτισθῇ κατὰ τὰς προσεχεῖς ἀνασκαφάς. Πάντως δὲν ἀποκλείεται τὸ ἀφίδρυμα τοῦτο νὰ ᾔτο θεᾶς διότι καὶ ὁ Παυσανίας³ ἀναφέρει ἄγαλμα Πατροφᾶς Ἀρτέμιδος εἰς τὴν Σικυῶνα ἔχον μορφὴν κίονος, εἰς τὴν Ἀρκαδίαν⁴ δὲ ἔχει εὐρεθῇ ἀφίδρυμα τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἕτερον τῆς Ἀθηνᾶς.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΔΑΡΑ

¹ Βλ. Ὑπαίθριοι στῦλοι καὶ δένδρα ὡς μέσα λατρείας τοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ ἐν ΑΕ 1966, 176 κέ.

² Περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀφροδίτης Ἑρυνίκης ἐν Σικελίᾳ βλ. ἐσχάτως Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΙΔΟΥ, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ ἐπὶ προϊστορικῶν μνημείων ἐν Πλάτωνι 1966, 184 κέ.

³ Π 9. 6.

⁴ ΡΩΜΑΙΟΣ, ἔ. ἀ. 149 καὶ 151.

α. Δείψανα ίερού παρά τήν Μονήν τῆς Κλειβωκάς.

β. Δείψανα ίερού Ἀφροδισίου δρυμοῦ.

α. Βάσις στήλης τοῦ ἱεροῦ
τοῦ Ἀφροδισίου δορυμοῦ.

β. Στήλη ἀστυραπαίου Διός
(Μουσεῖον Τεγέας).